

A VONZATOSSÁG ALTERNATÍV FELFOGÁSA

Kálmán László

MTA Nyelvtudományi Intézet
MTA/ELTE Elméleti Nyelvészet Kihelyezett Tanszék
kalman.laszlo@nytud.mta.hu

2018. július 5.

- 1 A vonzat és a szabad határozó fogalma (?)
- 2 Előzmények: A binaritás (kategorikusság) és az autonómia problémája
- 3 A „jelentésmódosulás” rejtélye
- 4 A „hiányosság” rejtélye
- 5 Az „önkényes jelölés” rejtélye
- 6 Megoldás: Emergens Konstrukciós Nyelvtan (ECG)

A vonzat és a szabad határozó fogalma (?)

Például Komlósy (1992)

A vonzat olyan bővítmény, aminek az elhagyása

- 1 hiányos mondatot eredményez, vagy
- 2 a régensnek csak egy másik jelentésével fér össze.

Példák:

- *A környékünk #^(OK)a Körúttól északra) fekszik.*
- *János nem él ([!]a jogaival).*

A tudományos vita hiánya

- Korábbi cikkeim erről a témáról: Kálmán (2006), Kálmán (2017).
- Fő problémák:
  - 1 a vonzat – szabad határozó megkülönböztetés nem kategorikus volta
  - 2 autonómia: számos szemantikai feltétel, körülmény ellenére tisztán mondattani (+ lexikai) megkülönböztetésről beszélnek
  - 3 számtalan jelenséget nem magyaráz a hagyományos megközelítés, pl. „kiüresedés” (inkorporáció)
  - 4 ellenjavaslat: információelméleti „önállótlanág”, graduális és a szemantikával is összefüggő fogalom, ami a „kiüresedést” is magyarázza

A „jelentésmódosulás” rejtélye

- *János hisz/bízik (Istenben)*. (Kötelező? Nem kötelező? Ugyanazt jelenti a bővítmény nélkül? Mást jelent?)
- *János figyel* ($\langle$ valakit $\rangle$; $\langle$ valakire $\rangle$) (Kötelező? Nem kötelező? Ugyanazt jelenti a bővítmények nélkül és a különböző bővítményekkel? Mást jelent?)

Semmilyen ténybeli vagy *a priori* alapunk nincs arra, hogy *a teljes kifejezések közötti jelentéskülönbséget* éppen a régens poliszémiájának a számlájára írjuk.

A „hiányosság” rejtélye

- Davidson (1967) Montague-bírálatát nem sok nyomot hagyott a vonzatosság mondattani kezelésében
- a nyelvi „hiányosság” nem metafizikai eredetű (pl. a legtöbb eseménytípusnak a hely és az idő is kötelező velejárója)
- viszont sajnos tisztán grammatikainak sem mondhatjuk
- például: *eszik* (van prototipikus tárgy-típus, egzisztenciálisan értelmezett „hiányos” használat), de *vág* (csak bizonyos kontextuális tényezők biztosítanak ilyen: ‘filmet’, ‘burkolólapot’ stb.)
- és megfordítva: a ⟨valaki⟩ ⟨valahol⟩ *fekszik*-et lehet akár vonzatosnak is értelmezni (‘ott a fekhelye’) – ld. szokatlan „kérdőszó-mozgatások”:
What did he go to the shop for?

A megoldás csak egy „promiszkuus” (a grammatikai, kognitív, társadalmi stb. rétegeket nem szigorúan elhatároló) és „indiszkkrét” (*gradualitást* feltételező) megközelítés lehet.

Az „önkényes jelölés” rejtélye

A hagyományos elképzelés

- A konkrét régens határozza meg a szerkezet többi tulajdonságát, így:
  - ① a bővítményeken (vonzatokon) megjelenő viszonyjelölőket;
  - ② a bővítmények jelentéskörét.
- A szabad határozókkal szemben tehát a vonzatok viszonyjelölői *önkényesek*, míg azok „szó szerinti értelmükben” szerepelnek (legfeljebb az alaptagjuk gyakorol rájuk szelekciót).

„Mire szerény ön?”

A hagyományos felfogás minden pontja hibás

- Régecske egész családjai járnak ugyanolyan vonzatkerettel. Pl. ⟨valaki⟩ ⟨valamire⟩ *figyel, koncentrál, gondol, emlékszik* stb. (Ezen alapulnak a viszonyjelölők által jelölt, általánosan használt „szemantikai szerepek”: ágens, téma, páciens stb.)
- Ebből következően a viszonyjelölők megválasztása sem tekinthető önkényesnek.
- Mit jelent az, hogy a szabad határozók viszonyjelölőit „szó szerint értjük”? Pl.: ⟨valamivel⟩ *kezelik, ágyanak esett, sőt diagnosztizálták.*

Emergens Konstruktív Nyelvtan (ECG)

Generatív nyelvtan:

A nyelv a helyes mondatok halmaza.

Konstruktív nyelvtan:

A nyelv kommunikációs eszközök összessége.

Generatív nyelvtan:

atomi
építőkövek
(lexikon)

nagyon általános,
szabad kombinációs
szabályok

Konstruktív nyelvtan:

csak esetlegesen
„szételemezhető”
kifejezések

nem annyira
általános
szerkezeti minták

konstrukciók

Az *emergens nyelv* fogalma

- Eredete: Hopper (1987)
- A nyelvelsajátítás lényege *kapcsolatok* létesítése nyelvi tapasztalatok (formák, funkciók) között.
- A kapcsolatok hasonlóságok és együttes előfordulások esetén alakulnak ki, erősségük függ ezek gyakoriságától. (Tegyük hozzá: gátló kapcsolatok is létrejönnek, amikor elvárások nem teljesülnek.)
- A hasonlóságon alapuló kapcsolatok *attraktorokként* működnek (vagyis elősegítik, hogy egy új tapasztalatot egy régebben kialakult mintához soroljunk).
- A gyakori részleges hasonlóságok a „kategóriák” graduális megfelelői, a gyakori együttes előfordulások pedig a konstrukciók részeinek (graduális) összetartozásáért felelősek, de mindezek másodlagosak magukhoz a kapcsolatokhoz képest.

Feje tetejéről a talpára...

- A vonzatos szerkezetek formailag ugyanolyanok, mint bármelyik bővítményes szerkezet, csak (viszonylag) *állandósult* szerkezettypusok.
- Ahogy más állandósult szerkezeteknél és mintázatoknál, az állandósulásnak szemantikai-kognitív forrásai vannak: *elnevezésre méltó* („*intézményesült*”) szituációkra, konstellációkra utalnak.
- A régensnek nincs bennük kitüntetett szerepe: A ⟨vki⟩ *figyel* ⟨vmire⟩, ⟨vki⟩ *gondolkozik* ⟨vmiről/vmin⟩ stb. típusú szerkezetekben a régens ugyanolyan „szabadon” választható, mint a „vonzat” (vagyis inkább ugyanolyan szigorúan kötött a jelentésköre).
- A helyzet teljesen párhuzamos az olyan szerkezettypusokéval, mint pl. *franciatanár, jógaoktató, vivóedző* stb.

Az intézményesültség „problémája”

- Az *intézményesültség* nem része a leíró apparátusnak, nem kell definiálnunk.
- Természetesen „gumifogalom”, de ez nem baj: graduális, alkalmi lehet, vagyis ugyanolyan kreatívan bánunk vele, mint minden más nyelvi eszközzel.

Emergens „kategóriák”, emergens „jelentések”

- Nem *előbb* tartozik valami egy „kategóriába”, és nem *előbb* van valamilyen „jelentése”, és ezért kerülhet bele egy szerkezetbe, hanem fordítva áll a dolog.
- Annál inkább bontakozik ki (emergál) egy kifejezésnek egy kategóriája vagy jelentése, minél több (állandósult) konstrukcióban szerepel hasonló funkcióban (attraktorok). (Az attraktorok erejének számítására ld. pl. Rebrus, 2018.)
- Az emergált kategóriák és jelentések alapján persze lehetséges analitikus jellegű szerkezeteket is alkotni.

Összefoglalás

- A kifejezések struktúrájában és funkciójában a „holisztikus” (emergens) és az „analitikus” stratégiai is szerepet játszik.
  - Holisztikus: kifejezések és kifejezéstípusok egészének vagy bizonyos vonásainak vannak funkciói, és ezek nem a részek tulajdonságaiból erednek.
  - Analitikus: Az alkotórészek önálló funkciókra is szert tehetnek, és ezt fel tudjuk használni összetett kifejezések alkotására (pl. szövegeket mondatokból).
- Az önálló funkció (produktivitás) graduális, és erre a tényre a generatív nyelvten elvileg sem tud választ adni.
- Új lexikográfiai paradigmára van szükség, mert a szótárban konstrukciókat (és ezek közötti kapcsolatokat) kellene tárolni, a régenseknek nincs kitüntetett szerepük.

Irodalom

- Davidson, Donald. 1967. „The Logical Form of Action Sentences”. In: Nicholas Rescher, szerk., *The Logic of Decision and Action*. University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.
- Hopper, Paul. 1987. „Emergent Grammar”. *Berkeley Linguistics Society* 13, pp. 139–157.
- Kálmán László. 2006. „Miért nem vonzanak a régensek?”. In: Kálmán László, szerk., *KB 120: A titkos kötet*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. pp. 229–246.
- Kálmán László. 2017. „Mi az a mondattan?” *Nyelv és Tudomány*, 2017. augusztus 9.
- Komlósy András. 1992. „Régensek és vonzatok”. In: Kiefer Ferenc, szerk., *Strukturális magyar nyelvtan I: Mondattan*, pp. 299–527. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rebrus Péter. 2018. „Pozitív optimalitáselmélet”. Előadás, MTA NYTI, május 17.

Az attraktorok hatásának mérése (Rebrus, 2018)

$$p_i = \frac{\exp(H_i)}{\sum_{j=1}^n \exp(H_j)},$$

ahol n az alternatív „elemzések”, „értelmezések” stb. száma ($1 \leq i \leq n$), és

$$\exp(H_i) = \prod_{k=1}^a f_k^{\sigma_{k,i}}.$$

Ebben a az attraktorok száma, f_k a k -ik attraktor gyakorisága, és $\sigma_{k,i}$ a k -ik attraktor hasonlósága az i -ik alternatívához (egy 0 és 1 közötti szám).

